

Birger Pedersen

BORNHOLMERNE

De satte præg på
Luthersk Missions
første 150 år

Birger Pedersen

BORNHOLMERNE

De satte præg på
Luthersk Missions
første 150 år

Indhold

- 7 Forord
- 9 **P.C. Trandberg** (1832-1896)
En bornholmsk mønsterbryder
- 23 **Christian Møller** (1834-1907)
Smeden, der blev Luthersk Missionsforenings stifter og leder i 40 år
- 35 **Christian Leegaard Wolffsen** (1838-1902)
Piratens barnebarn, som var leder af en keramikfabrik og skrev åndelige sange efter fyraften
- 45 **Peder Kofoed** (1830-1893)
Skolemesteren, som forsøgte at forlige de stridende parter
- 57 **Andreas Rønne** (1859-1931)
Porcelænsmaleren, der gik i Christian Møllers fodspor
- 69 **Lorents Peter Elleby** (1844-1920)
Landmanden, som skrev sange og udgav en bog om videnskab
- 81 **Martha Vilhelmine Mortensen** (1887-1982)
Professorens kusine, som aldrig kom frem i første række
- 91 **Kaj Pedersen** (1915-1996)
Bydrengen, som blev Luthersk Missionsforenings første afdelingssekretær
- 105 **Vilhelm Munch** (1917-1991)
Malermesteren, som fornyede det kristne børnearbejde
- 121 **Gunnar Svendsen** (1922-2007)
Mølleren, som blev Luthersk Missionsforenings landsformand
- 139 **Jørn Bech** (Født 1959)
En mand med mange kasketter

Forord

"Bornholmerne". Det blev Luthersk Missionsforenings medlemmer i 1800-tallet kaldt uden for Bornholm. Da professor, dr.theol. P. Madsen i 1886 udgav et lille skrift om Luthersk Missionsforening, kaldte han det: "'Bornholmerne' eller den saakaldte lutherske Missionsforening." I titlen ligger der en klar afstandtagen. Men i øvrigt har han tankevækkende pointer i vurderingen af den svenske vækelsesleder C.O. Rosenius og Luthersk Missionsforening.

De personer, jeg har valgt at skrive om, har alle haft – eller har – en vigtig funktion i det mindste i den bornholmske del af Luthersk Mission i løbet af de 150 år, foreningen har eksisteret. To af dem er jeg i familie med. Martha Vilhelmine Mortensen var min mormor, og Kaj Pedersen min far. Disse biografier får naturligvis en subjektiv vinkel.

Personskildringerne af P.C. Trandberg og Christian Møller har tidligere været bragt i "Jul på Bornholm" årgang 2008 og 2010. De er med her i en let revideret udgave.

Tre af de personer, jeg fortæller om, forlod Bornholm i 50-års-alderen: P.C. Trandberg, Kaj Pedersen og Vilhelm Munch. Deres liv og tjeneste efter den tid er kun fortalt ganske kort.

Med disse personskildringer håber jeg at kaste et andet – måske mere vedkommende og personligt – lys over missionsforeningens historie. Også i vor tid er der behov for mennesker, som er trofaste over for den tjeneste, de er kaldet til.

Rønne i august 2017
Birger Pedersen

P. C. Trandberg (1832-1896)

En bornholmsk mønsterbryder

I slutningen af 1700-tallet havde herrnhuterne (Brødremenigheden) sendt forkyndere til Bornholm, og der blev afholdt møder hos pastor Kofoed i Klemensker. Men modstanden mod den kristelige vækkelse, som fandt sted her, var stor, og første halvdel af 1800-tallet blev i stedet præget af rationalismen. Fornuften alene skulle afgøre, hvad der var sandt og rigtigt. Bornholms præster var for langt den største dels vedkommende påvirket af den fornægtelse af alt overnaturligt, som gennemsyrede universitetet i København. Rationalistiske præster lærte folk om dyd, moral og landbrug i stedet for Bibelens overnaturlige beretninger og evangelisk kristendom.

Alligevel var der åndeligt røre på Bornholm i 1850'erne, specielt blandt lægfolk, som inviterede prædikanter og en sangevangelist til øen. Men det kom først til et egentligt gennembrud, da en af Bornholms egne sønner i be-

gyndelsen af juli 1860 flyttede hjem for at missionere på sin fødeø.

Det var præsten Peter Christian Trandberg, der i de følgende år blev en person, som alle bornholmere havde stærke meninger om – for eller imod. Hans navn kom til at optræde i utallige læserbreve i de bornholmske aviser, og da han 17 år senere flyttede fra Bornholm, var mange ting ændret. En stor kristelig vækkelse var gået over øen. ”Luthersk Missionsforening til Evangeliets fremme” var stiftet. Mange af bornholmernes fasttømrede mønstre var brudt. Og de mønstre, han brød, fik også betydning for lovgivningen og udviklingen i det øvrige Danmark.

Dæjn vijlta Brunsgaarahorriijn

Peter Christian Trandberg blev født den 18. august 1832 på Brunsgård i Nylars. Han var af bondeslægt i flere generationer, og hans forældre adskilte sig ikke særlig meget fra det store

P.C. Trandberg var født på Bornholm og vendte tilbage til øen som ung præst uden embede i 1860. Foto: Bornholms Museum.

flertal af bønder. Faren var begavet og munter med strenge principper. Moren var nok livlig, men noget underkuet, så hun til tider blev ret melankolsk. I kristelig henseende var de, som folk var flest på den tid. De gik sjældent i kirke, og hvis de kom der, blev de mødt af en rationalistisk præst, som var optaget af at indskærpe fornuft, pligt og dyd, men ikke havde meget syn for åndelige værdier.

Peter Christian var en livlig dreng. Han havde ikke tålmodighed til at passe familiens får, og da han blev

sendt i omgangsskole, blev han en meget besværlig elev. Snart oppe og snart nede. Og han havde større blik for lærernes særheder end for det, de prøvede at lære ham. En omgangsskole blev holdt på skift på forskellige gårde, men heller ikke i Nylars eller Smørenge Skole kunne "dæjn vijlta Brunsgaarahorrijn" (den uregerlige dreng fra Brunsgaard) finde sig til rette. Så måtte faren punge ud og betale for, at Peter Christian kom på Rønne Borgerskole. Han måtte flytte hjemmefra og boede hos en onkel og moster i Rønne og var kun hjemme i ferier og på fridage.

Selv om Peter Christian stadig kunne være munter, gik han nu op i sit skolearbejde og opnåede at få højeste karakter – ug – i opførsel. Han var så flittig og begavet, at lærerne tilrådede forældrene at flytte ham til Latinskolen. Og sådan gik det til, at P. C. Trandberg for første gang brød mønstret. I stedet for at blive bonde som sin familie, begyndte han at studere.

Kristelig vækkelse

Under skolegangen i Rønne var Trandberg meget overladt til sig selv. Skolens lærere satte strenge ordensregler, men han var af natur et muntert gemyt, som

gerne ville more sig – både derhjemme og blandt kammeraterne i Rønne.

Men allerede i forbindelse med sin konfirmation oplevede han en åndelig vækkelse. Han så sig som en skyldner over for Gud, og derfor havde han brug for Guds tilgivelse og nåde. Det gav anledning til, at han allerede i 14-15-årsalderen indstillede sig på, at han skulle være præst. Han valgte de studerendes klasse i stedet for realafdelingen, og han kom ret flittigt i kirken.

Efter konfirmationen blev han præget af mange indre kampe. Han havde lyst til at more sig med kammeraterne, og han havde et stærkt følelsesliv, så han forelskede sig i pigerne. Han var ikke tilfreds med sin kamp mod fristelserne og kæmpede mange kampe i alvorlig bøn og påkaldelse om hjælp og vejledning fra Gud. Det tog tid og opmærksomhed fra studierne, men alligevel fik han i sommeren 1851 studentereksamen med højeste karakter.

Også under sin skolegang i Rønne var Trandberg en mønsterbryder. I stedet for at følge kammeraterne, gik han – tilsyneladende ganske alene – i kirke, læste Bibelen og brugte megen tid i bøn til Gud.

I 1851 begyndte han at studere teologi ved Københavns Universitet.

Tidligere havde faren haft svært ved at betale for hans skolegang og ophold, men tilsyneladende blev hans økonomiske forhold nu så meget bedre, at han kunne betale for sønnens studier og ophold i København. På grund af flid fik han efter nogle år fribolig på Regensen.

Mens Trandberg læste teologi i København, var byen præget af de store personligheder N.F.S. Grundtvig og Søren Kierkegaard. Det er ikke sandsynligt, at Trandberg ret ofte gik i Vartov kirke og hørte Grundtvig. Men hans prædiken ved ordinationen viste, at han var præget af Grundtvig. Og der er vidnesbyrd om, at Trandberg deltog i Kierkegaards begravelse i 1855. Begge disse store mænd prægede Trandberg i retning af en mere kritisk holdning til folkekirken.

I begyndelsen af 1858 døde Trandbergs mor. Det førte ham ind i flere kriser, som resulterede i det, han selv kaldte sin omvendelse. Samtidig skulle han tage den teologiske embedseksamen, men på grund af mange spekulationer opnåede han "kun" den næsthøjeste karakter.

Hjemme på Bornholm kunne gård-ejer Trandberg på Brunsgård konstatere, at hans investering i sønnens

uddannelse havde medført, at sønnen var steget et trin op ad den sociale rangstige – bondesønnen havde fået en akademisk uddannelse.

Kapellanen og frøken Gottholdine

Straks efter sin embedseksamen fik Trandberg stilling som hjælpepræst og huslærer hos pastor Brix i Tjele og Vinje sogn ved Viborg. Han underviste præstens børn, som han tilsyneladende hurtigt fik et godt forhold til. Han tog på besøg i hjemmene i sognet og prædikede i kirken, når præsten var syg.

Inden Trandbergs ordination i Viborg Domkirke advarede biskoppen ham mod at være kritisk over for præsterne i sin prædiken. Men Trandberg holdt sin ordinationsprædiken om "Lejesvenden og den gode Hyrde". Det var allerede her karakteristisk for Trandbergs forkyndelse, at han for- enede en kritisk brod med en kærlig og følelsesbetonet omsorg.

Blandt dem, som med opmærksomhed hørte på den unge præst, var en 22-årig datter fra herregården Tjele, frøken Gottholdine Lüttichau. Trandberg var også straks indtaget i hende og mente, at Gud havde givet ham hende som livsledsager. Men da

hendes mor, enkekammerherreinden, opdagede, at de unge sendte hinanden breve og mødtes i skjul, sendte hun Gottholdine til København.

Efter nogen tid gav enkekammerherreinden dog sin tilladelse til forbindelsen, men den var betinget af to års prøvetid, som skulle vise, om de unges forhold var mere end et øjeblikks forelskelse. Gottholdine blev sendt til Tyskland for at lære sygepleje, og Trandberg var alene tilbage i Tjele og Vinje.

I denne ensomhed følte han, at Gud kaldte ham til at tage til sin fødeø for at virke der som missionær. I maj måned 1860 tog han afsked med Tjele og Vinje, og efter ophold i Nyborg og København kom han til Bornholm en af de første dage i juli.

Den tossede dreng

Trandberg kom til Bornholm uden at have nogen præstestilling. Han var overbevist om, at han havde et kald fra Gud til at være missionær på Bornholm. Grundloven af 1849 sikrede ret til forsamlingsfrihed, og den ret ville Trandberg gøre brug af. Han meddelte biskoppen og ministeriet, at han agtede at opholde sig to-tre måneder på hvert sted på Bornholm. Han ville gå på besøg i hjemmene og desuden

prædike nogle gange hver uge, hvor der blev mulighed for det.

Han tog i første omgang ophold hos nogle venner i Aaker, og allerede den 15. juli prædikede han i Aa Kirke. Derefter holdt han møder i skoler og gårde i Aaker. Fra 1. oktober fik han ansættelse som kapellan for pastor Mossin i Aaker, som rejste til København som medlem af Rigsdagen. Trandbergs strenge bodsforkyndelse resulterede hurtigt i, at mange mennesker blev vakt, og dans, kortspil og drikkeri ophørte. I stedet samledes de vakte til bibellæsning og bøn.

Da pastor Mossin vendte tilbage i marts, fik Trandberg tre måneders ansættelse som kapellan for den syge pastor Bohr i Olsker-Allinge. Efter de tre måneder ønskede han ikke at fortsætte som kapellan, men han blev tre måneder mere i Olsker og Allinge som fri rejsepræst. Og i den periode fik vækkelsen et stort omfang i sognet.

Trandberg ansøgte nu ministeriet om tilladelse til at bruge de bornholmske kirker, når sognepræsterne gav tilladelse dertil. Men da det trak ud med svaret på den ansøgning, tog han endnu en kort periode som kapellan i Olsker-Allinge. Ellers fulgte han sin plan og opholdt sig bl.a. nogle måneder

I 1863 blev P.C. Trandberg gift med frøken Gottholdine Lüttichau fra herregården Tjele. Foto: Bornholms Museum.

i Bodilsker og Nexø, hvor han prædikede i skoler og lader. Men han fik ikke tilladelse til at prædike i kirkerne.

Ved et besøg hos en ældre, enligt dame inviterede Trandberg hende til møde. Men nej! – Der løber så mange mormoner og baptister rundt, sagde hun. Og nu vil ”dæjn galna Brunsgaarahorriijn au præka” (den tossede dreng fra Brunsgaard også prædike), tilføjede hun. Hun blev ret flov, da

Trandberg forklarede, at ”dæjn galna Brunsgaarahorrijn”, det var ham.

I sommeren 1861 holdt Trandberg sit første sommermøde i Almindingen sankthansdag. Mange mennesker fra hele øen mødte op. Og det blev en tradition, som Trandberg fortsatte en del år fremover.

Trandberg nåede ikke hele øen rundt, men fra sommeren 1860 til sommeren 1863 nåede han store dele af Bornholm. Og hans virke var årsag til en åndelig opvågning, som har sat sig spor på Bornholm helt til vor tid.

Vækkelse på Bornholm

Vækkelsen havde sin største udbredelse i de sogne, hvor Trandberg virkede mest – i Aaker, Olsker-Allinge, Bodilsker-Nexø og i Østermarie. I Aaker var interessen for Trandberg så stor i sommeren 1862, at 1.084 voksne underskrev en henvendelse til biskoppen om at give Trandberg tilladelse til at tale i kirken. Det indebar, at de fleste voksne i sognet havde et positivt forhold til Trandberg og vækkelsen. Og det samme kan man slutte ud fra en underskriftsindsamling i Olsker-Allinge i 1861.

I de øvrige sogne på Bornholm havde Trandbergs virke ikke haft samme

gennemslagskraft, men af de mange indlæg i de bornholmske aviser kan man forstå, at hans virke har været stærkt debatteret på hele øen.

Der mødte en meget stor forsamling op, da Trandberg inviterede til møde i Almindingen sankthansdag i 1863. Når man tænker på, hvor ”langt” der var til Almindingen på den tid, vidner det jo om, at vækkelsen havde et meget stort tag i den bornholmske befolkning.

Men hvorfor fik Trandbergs forkyndelse en sådan gennemslagskraft? Det var der naturligvis flere årsager til. En af årsagerne var, at Trandberg kom til Bornholm i en tid, hvor det danske folk var modnet. Der var ”gudelige vækkelser” i store dele af Danmark. De begyndte i Jylland, fortsatte på Fyn og Sjælland og kom så til Bornholm med Trandberg. Endnu tidligere havde Sverige og Norge oplevet noget lignende. Indførelsen af undervisningspligten i 1814 og grundloven i 1849 var med til at bane vejen for, at almindelige mennesker kunne og ville tage ansvar for deres liv – også deres åndelige liv.

En anden årsag til vækkelsens omfang på Bornholm var Trandbergs person, natur og egenskaber. Han fik gennemslag i kraft af sit vindende væ-

sen og ikke mindst i kraft af sit stærke engagement. Han talte konkret og i malende billeder, som folk kunne genkende. Ikke mindst når han skildrede synden, men også når han skildrede himlens salighed, talte han klart og malende.

At Trandberg så havde nogle mindre stærke sider, som efterhånden blev meget dominerende og fik fatale konsekvenser både for ham og den vækkelse, han ledte, er en anden sag. Hans prædikener indeholdt meget stærke angreb på præster og lærere. Det blev vanskeligt at skelne mellem det at følge ham og at følge Gud.

Trandbergs meget stærke omvendelses- og bodsforkyndelse gjorde, at man tog det meget nøje med afholdelse fra en lang række ting, f.eks. kortspil og alkohol. Disse ydre ting blev ofte taget som et tegn på en indre omvendelse. Samtidig kom de vakte med hårde beskyldninger mod alle, som tænkte anderledes. Og nogle af dem gik så højt op i det åndelige, at de forsømte det almindelige arbejde.

Trandberg var ikke særligt populær blandt præsterne på Bornholm. Ganske vist havde han sat spørgsmålet om tro og kristendom på dagsordenen. Mange flere bornholmere gik i kirke nu

P.C. Trandberg holdt flere møder i Almindingen, hvor der efter hans død blev opstillet en buste af ham. Foto: Forfatteren.

end tidligere, også hos andre præster end Trandberg. Men samtidig kom han med mange udfald mod præsterne. De vakte havde også mistet noget af den tillid til præsterne, som havde været naturlig tidligere.

Biskop Martensen tog på en visitationsrejse til Bornholm i 1862. Han fandt flere positive træk ved vækkelsen, men afslog at give Trandberg ret til at benytte kirkerne uden for de normale gudstjenestetider. Han forsøgte at få Trandberg til at tage en fast stilling i kirken, men det lykkedes ikke. Trandberg ville være tro mod sit kald: at være missionær på hele Bornholm.

Sankthansdag 1863

Trandbergs modstand mod folkekirken forstærkedes i efteråret 1862. Han fik besøg af lederen af Den Evangelisk-Lutherske Frikirke i København, pastor N.P. Grunnet. Grunnet holdt møder forskellige steder på øen, og han havde megen ros til overs for vækkelsen og dens leder. Grunnets blad "En Røst i Ørkenen" fik indpas blandt de vakte, og gennem det kunne Grunnet påvirke udviklingen på Bornholm. Da Grunnet igen kom til øen i foråret 1863, var det med til at give folkekirkepræsterne større modstand mod vækkelsen, ligesom det var medvirkende til, at flere af de vakte ønskede at træde ud af folkekirken.

I foråret 1863 kunne Trandberg ikke overkomme at prædike alle de steder, hvor der var folk, der ønskede

hans besøg. Derfor oprettede han en prædikantskole i Østermarie, hvor han underviste nogle lægmænd, som så skulle prædike eller oplæse Trandbergs skrevne prædikener rundt om på øen.

Alligevel kom det nok som en overraskelse for de fleste, da Trandberg i en annonce i Bornholms Avis bekendtgjorde, at han i forbindelse med friluftsmødet i Almindingen sankthansdag ville "sige Farvel til Statskirken og frasige mig Lod og Deel med den for bestandigt".

Ifølge referaterne mødte mellem tre og fire tusinde mennesker op til mødet i Almindingen. Det tal er dog næppe realistisk, men når man tænker på den tids dårlige transportmidler – ingen biler og intet tog – er de store tal alligevel et stærkt udtryk for, hvor meget Trandbergs virke de seneste tre år havde påvirket bornholmerne.

De, som mødte op, blev udsat for en behandling, som virker helt ufor-svarlig. Først blev mødet næsten tre kvarter forsinket, fordi Trandberg kom for sent. I alt kom mødet til at vare omkring fem timer. Folk stod som sild i en tønne i stærk solskin. Trandberg talte – afvekslende med fællessang – i ca. tre timer.

Pastor Mau ønskede ordet, fordi Trandberg havde angrebet ham for falsk lære, men først efter en herredsfogeds hjælp fik han lov til at sige nogle få ord. Det samme gjaldt lærer Dam. Men stort set kom Trandbergs angreb på kirken til at stå uimodsagt.

Angrebene på kirken begrundedes med, at kirken sammenblandede det åndelige og det verdslige regimente (Guds og statens magt), at kirken gav retten til at kalde præster og kirkens ledere til kongen i stedet for til menigheden, og at folkekirken ikke praktiserede kirketugt.

Ved mødet i Almindingen stiftedes "Den evangelisk-luthersk Frimenighed paa Bornholm", som netop skulle undgå at sammenblende kirkens og statens magt og praktisere kirketugt og menighedens kald af ledere.

I efteråret 1863 stod Trandberg på toppen af sit virke. Bondesønnen fra Nylars havde brudt mange mønstre. Han var blevet teolog og præst, og nu stod han som den ubestridte leder af en stor vækkelsesbevægelse. I november blev han desuden gift med frøken Gottholdine Lüttichau fra Tjele herregård, og sammen flyttede de ind på "Stora Plaz" (Store Torv) i Rønne i en stor 1. sals lejlighed. Det er næsten

som et eventyr. Nu mangler der bare: "– og de levede lykkeligt til deres dages ende", men sådan skulle det ikke gå.

Frimenighedsleder og præst

Trandbergs tid som leder af "Den evangelisk-lutherske Frimenighed paa Bornholm" blev ikke nogen dans på roser. Angreb udefra burde han nok være forberedt på, men at angrebene indefra blev så mange og så tunge, havde han sikkert ikke forestillet sig.

Når frimenigheden holdt møder og gudstjenester, blev de angrebet fysisk. Byfogeden i Nexø måtte indrykke en bekendtgørelse i de lokale aviser med krav om ro omkring frimenighedens mødesteder. Der var læserbreve, der gjorde grin med frimenighedens rene nadverbord og ikke mindst med lægmands-"præsterne". Mange af folkekirkens præster talte imod frimenigheden, og uden for øen tog både grundtvigianerne og Indre Mission afstand fra frimenigheden.

Tilslutningen til frimenigheden blev heller ikke så stor, som Trandberg sikkert havde forestillet sig. På det højeste var der 1.597 medlemmer – heraf 341 børn. Det er mange, men alligevel under halvdelen af dem, der havde været med i Almindingen sankthansdag.

Langt den største del af medlemmerne kom fra lavere sociale lag. I forhold til det øvrige samfund var der halvt så mange gårdmænd og dobbelt så mange husmænd.

Trandberg tog sin unge, smukke hustru med sig ud og præsenterede hende i de forskellige menigheder. Men hun formåede ikke at vinde bornholmernes hjerter. De sociale forskelle var for store og for svære at overvinde. Det var nok lige svært for begge parter.

Rosander og Møller

I foråret 1864 dukkede Gustaf Erik Rosander, en svensk teologisk student, op ved frimenighedens menighedsrådsmøde i Rønne. Han præsenterede sig som frikirkepræst og tilbød sin tjeneste. Trandberg så ham som svar på bøn, og fru Trandberg blev meget tiltalt af hans stilfulde høflighed. Men fra pastor Grunnet fik de at vide, at Rosander var blevet afskediget i Metodistkirken i København og var blevet afvist hos Grunnet i Den Evangelisk-Lutherske Frikirke.

Spørgsmålet om, hvorvidt Rosander skulle have lov til at tale i frimenigheden på Bornholm, var den første årsag til et spændt forhold mellem på den

ene side hr. og fru Trandberg og på den anden side lederen af menigheden på Nordbornholm, Christian Møller, og flere af frimenighedens ledere. Da Møller så havde haft sin "Langfredagsoplevelse" i 1864 og i 1865 i sit nye blad "Budskab fra Naadens Rige" reelt tog afstand fra sin egen tidligere forkyndelse (som stadig var Trandbergs), kom det også til teologiske forskelle mellem dem. Møller havde på det tidspunkt haft et evangelisk gennembrud, som han fik bekræftet ved at læse den svenske prædikant C.O. Rosenius' blad "Pietisten".

Disse stridigheder gav naturligvis ikke offentligheden noget godt billede af forholdene i frimenigheden, men trods det steg antallet af medlemmer dog indtil begyndelsen af 1866.

Kontakt til grundtvigianerne

Rosander-sagen førte til brud mellem Trandberg og Grunnet. I stedet optog Trandberg kontakt til grundtvigianeren Vilhelm Birkedal i Ryslinge, som også havde dannet en frimenighed. Birkedal kom til Bornholm og holdt møder og gudstjenester i frimenigheden, men hans besøg bidrog på ingen måde til at løse de spændinger, som var i frimenigheden.

Mens Trandberg og hans kone i 1866 var på rekreatjonsrejse til Tjele og Tyskland, skrev Trandberg et "Aabent Sendebrev til Udgiveren af Budskab fra Naadens Rige", hvori han angreb Møllers og Rosenius' forkyndelse og desuden angreb Møller for hovmod og dømmesyge.

Samtidig var Møller og vennen Peter Sejersen i Stockholm hos Rosenius. De fik tilladelse til at udgive artikler fra Rosenius' blad Pietisten. Desuden fik de det råd, at de skulle vende tilbage til folkekirken.

Trandberg blev efterhånden klar over, at de fleste af de vakte ikke længere havde tillid til ham, efter at han var begyndt at pleje kontakt til grundtvigske kredse og talte i frikirken som en grundtvigianer – understregede Fadervor og trosbekendelsen som det centrale i kristentroen.

Han gjorde flere forsøg på at forlige sig med Møller og de andre lægprædikanter, men efterhånden havde han fjernet sig så meget fra dem, at det ikke var muligt. Frimenigheden måtte splittes. Det endelige brud blev fuldbyrdet omkring årsskiftet 1866/67. Menighedslokalerne i Rønne og Aaker, som ejedes af private, blev lukket for Trandberg.

Efter bruddet

Familien Trandberg havde det svært i denne tid. Det var en sorg for dem, at de ikke kunne få børn, og derfor indlemmede de den otte-årige Anton Sørensen i familien. I Rønne havde de kun få venner tilbage, og det var Møller, der var flyttet til byen, der nu talte i menigheden der.

Trandberg besluttede derfor at bygge en bolig og et kapel uden for Aakirkeby. Flere af hans venner gav penge og arbejdskraft til byggeriet. Trandberg ansøgte om anerkendelse af en ny grundtvigsk frimenighed inden for folkekirken rammer. Men inden tilladelsen kom, var byggeriet færdigt, og i januar 1868 indviede Trandberg kapellet, som kaldtes Bethania.

Den 1. marts 1868 samlede Møller nogle af sine trofaste støtter på Sortegaard i Aaker. Her blev det besluttet af stifte "Bornholms Forening til Evangeliets fremme". Man besluttede også at råde medlemmerne til at gå tilbage til folkekirken. Året efter blev foreningen slået sammen med kredse i det øvrige land til "Luthersk Missionsforening til Evangeliets fremme".

Af den oprindelige frimenigheds ca. 1.600 medlemmer fulgte ca. 1.000

Møller, og en del af de resterende fulgte alligevel ikke Trandberg. Trods det fortalte Trandberg flere gange, at der kom store forsamlinger til hans møder og gudstjenester.

Flere steder opstod der stridigheder om retten til at benytte frimenighedens samlingslokaler. De fleste steder blev de overtaget af missionsforeningen, som desuden byggede flere missionshuse i løbet af 1870'erne.

Trandbergs frimenighed og valgmenighed

Trandberg havde allerede i 1866/67 søgt om, at hans menighed måtte blive anerkendt som valgmenighed og han selv anerkendt som præst for denne menighed. Men det trak længe ud med svar på denne ansøgning.

I mellemtiden virkede Trandberg som frimenighedspræst ud fra kapellet i Aakirkeby og et kapel i Nexø. Tilslutningen var meget varierende. Til tider var der mange, men ofte måtte han tale for, hvad han selv kaldte ”bedrøveligt små forsamlinger”.

Et af de største problemer for frimenigheden var at skaffe prædikanter. Kun to af den oprindelige frimenigheds prædikanter fulgte Trandberg. Den ene af dem meldte sig snart ind i folkekir-

ken, og den anden fik ansættelse i Indre Mission som kolportør. Trandberg selv var ofte på lange rejser, hvor menigheden var helt uden prædikant og leder.

Forholdet til Møller forbedredes ikke i de følgende år. Der faldt desuden mange hårde ord mellem deres tilhængere. I stedet søgte Trandberg nærmere kontakt til grundtvigianerne – både på og uden for Bornholm. I 1870 byggede grundtvigianerne en højskole i Østermarie. Trandberg talte ved indvielsen, og foråret efter var han lærer på højskolen, hvor hans familie også boede en overgang. Men i sommeren 1871 kom det til et brud. Trandberg var for pietistisk til den skole.

I 1872 fik Trandberg endelig sin anerkendelse som valgmenighedspræst inden for folkekirken. Men det skete på betingelse af, at han lovede at indordne sig folkekirkens ordning og myndigheder, herunder ordninger for kirketugt, skriftemål, altergang og nadver. Trods denne anerkendelse fortsatte tilslutningen til menigheden med at falde.

I hjemmet

Heller ikke på hjemmefronten var det let at være mønsterbryder. Bondesøn fra Nylars og herregårdsfrøken fra

Tjele. Det var ikke let for frøken Gottholdine Lüttichau at blive fru Trandberg. Hun lærte aldrig at bestyre hjem og husholdning sådan, at det var passende for de bornholmske bondekoner. Det var ikke let for bondekonerne at se, at deres gaver til familien Trandberg ikke blev brugt på den måde, som de selv ville have gjort. Og de unge piger, som kom i huset hos familien Trandberg, blev ikke behandlet og oplært, som man forventede. – Det var ikke let for Trandberg at bygge bro mellem parterne.

Rosander-sagen kom også til at skabe uro. Mens de endnu boede i Rønne, havde Trandberg en overgang flyttet prædikantskolen til sit hjem. Men prædikanterne blev misundelige, for Rosander boede oppe i Trandbergs lejlighed, mens de selv måtte tage til takke med en dårlig gårdlænge. Da Trandberg så engang skulle tale i Allinge, fik han et brev fra en lægprædikant, som påstod, at Rosanders ophold i Trandbergs hjem førte til et umoralsk liv. Trandberg blev så lamslået, at han gav bonden, der kørte ham, besked på at køre ham hjem. Han fik ikke talt i Allinge.

Fru Trandberg søgte af al magt at værne om Trandbergs agtelse og ære.

Men ofte kom hun galt af sted. Ikke mindst over for Møller holdt hun på den strenge linje. Og noget tyder på, at det til tider var mere, end Trandberg egentlig ønskede. Ifølge K.M. Kofoed, der har skrevet en biografi om Trandberg, blev fru Trandberg så syg af denne strid, at hun aborterede og senere tog på en lang rekreatjonsrejse.

Da en stor del af menigheden faldt fra, blev det mørke tider i hjemmet. Og selv anerkendelsen som valgmenighedspræst lettede ikke meget på stemningen. De manglede også penge til dagen og vejen, så svigermøderen måtte antagelig træde hjælpende til.

Efter tiden på Bornholm

I 1877 gav de op og besluttede sig for at forlade Bornholm. I første omgang skaffede hans svoger ham en stilling som kapellan for en syg præst i Jylland. Senere holdt Trandberg møder og gudstjenester forskellige steder i Jylland – hovedsagelig med tilknytning til Indre Mission. Han fik også en præstestilling i Jerne ved Esbjerg og virkede da som vækkelsesprædikant i Indre Missions nybyggede missionshus i byen.

Men fru Trandberg var ikke tilfreds med det omflakkende liv. Ca. 50 år

gammel fik Trandberg tilbud om en missionsrejse i USA, og sammen med fru en og en plejedatter rejste de til USA i sommeren 1881. Efter en tid slog de sig ned i Chicago, hvor Trandberg virkede som præst og underviser for skandinaviske præster.

I sommeren 1888 var de på ferierejse til Danmark og kom også til Bornholm. Tilsyneladende fik de en meget venlig modtagelse her. Trandberg talte til en stor forsamling i Almindingen, og de rejste rundt og besøgte venner og familie. Trandberg kaldte sig teologisk professor, og det imponerede naturligvis bornholmerne. Så familien følte, at de fik oprejsning for de mange skuffelser, de havde haft på Bornholm.

Trandberg døde i USA i 1896. Hans enke rejste efter hans død tilbage til Danmark, og den 28. august 1898 var hun med til at afsløre den buste af Trandberg, som stadig står i Ekkodalen. 18 år efter hans død blev der rejst et mindesmærke for ham i Minneapolis.

Mindestøtterne i USA og på Bornholm er udtryk for, at Peter Christian Trandberg har sat sine spor. Han fik en vis indflydelse på den kirkelige frihedslovgivning i Danmark. Men hans største betydning ses i de mange frikirker og missionshuse, som vidner om et rigt åndeligt liv på Bornholm. De har i høj grad deres udspring i den vækkelse i årene 1860-63, som Trandberg var et redskab til.